

OSMANLI'NIN SON DÖNEMİNDEN CUMHURİYET'İN İLK YILLARINA LİBERALİZM-DEVLETÇİLİK ÇATIŞMASI

Şarika GEDİKLİ BERBER*

ÖZET

Liberalizm, Yakın Çağda ortaya çıkmış ve dünyayı geniş çapta etkilemiş bir fikir akımıdır. Aynı zamanda Liberalizm kamu otoritesinin ekonomik, sosyal, dinsel vb. gibi alanlara müdahale etmesine karşı çıkan bir görüştür. Liberalizm, Avrupa'da eğitim gören Yeni Osmanlılar ve ardından Jön Türkler tarafından Osmanlı Devlet'inde savunulmaya çalışılmıştır. Liberalizm 20. yüzyılın başında yaygın olarak benimsenen siyasi ve iktisadi modernleşme modeli olsa da, Osmanlı'nın siyasi ve ekonomik ihtiyaçlarını karşılayamamıştır. Çünkü Osmanlı liberalleri Osmanlı coğrafyasında girişimci sınıfın olmaması gerçeğini göz ardı etmişlerdir. İttihat ve Terakki yönetimi ise bu konuda daha gerçekçi bir tutum izlemiş, girişimci milli burjuvazi sınıfı devlet eliyle oluşturulmaya çalışılmıştır. İttihat ve Terakki'nin merkeziyetçi devlet yapısı ve Türk burjuva sınıfı oluşturma çabaları Türkiye Cumhuriyeti Devletine bir birikim ve miras olarak aktarılmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında "liberal" olarak nitelenebilecek siyasi sima, akım ve partiler olsa bile, liberalizm ulus inşa sürecinin gerekliliği karşısında faydasız olarak görülerek, Türkiye'deki etkinliğini uzun bir süre kaybedecektir.

Anahtar Kelimeler: Liberalizm, Devletçilik, İttihat ve Terakki, Milli İktisat Teoremi, Türk Burjuva Sınıfı.

* Öğr. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Beşevler, ANKARA. e-posta: sarika@gazi.edu.tr.

FROM THE LAST TERM OF THE OTTOMAN EMPIRE TO THE FIRST DECADE OF THE REPUBLIC OF TURKEY STRUGGLE BETWEEN LIBERALISM AND STATISM

ABSTRACT

Liberalism is a thought that appeared in the modern age and affected to the world widely. Addition to this, liberalism is an opinion that challenges to intervene public opinion to the economic, social, religious life. In the modern age liberalism was tried to be defended by the New Ottomans and Young Turks who were educated in Europe. Although liberalism was a model of political and economical modernization in the first decade of 20th century, it could not solve Ottoman's economical and political needs. Because of the fact that Ottoman liberal thinkers were not to take into consideration that there was any entrepreneurial class in the Ottoman land. However Committee of Union and Progress pursued a realistic course and tried to make national bourgeoisie itself. Centralization state system of Committee of Union and Progress was transferred to the Republic of Turkey with effort to make Turkish bourgeoisie as a heritage. Although in the first decade of Republic of Turkey there were many liberal politics, faces, parties, movements, liberalism was accepted uselessly in the period of building a new Turkish nation then it had lost effect in Turkey for a long time.

Key Words: Liberalism, Statism, Committee of Union and Progress, National Economic Theory, Turkish Bourgeoisie Class.

Giriş

Bireysel girişimcilik tarihi süreç içerisinde medeniyetler arasında farklılık göstermiştir. Bireysel hürriyet, hak ve hukuk gibi kavramların değer kazanması ise Avrupa'da yapılan bir dizi inkılap hareketlerinin bir ürünüdür. Özellikle 17. yy'dan sonra kişi hak ve hürriyetlerinin siyasal sistemler tarafından kabul edilip toplum içerisinde benimsenmesinin ardından farklı ideolojilerin ortaya çıktığı görülür. İn-

san ve eylemlerinin hiçbir kısıtlama olmaksızın sürdürülme hakkını benimseyen liberal düşünce 19. yy itibariyle dünya genelinde yaygınlık kazanmıştır. Bu yüzyılda David Hume, Adam Smith, İmmanuel Kant gibi ünlü düşünürler tarafından savunulan liberalizm düşüncesinde zamanla evrenselci adalet anlayışının akılcı temeller üzerinde terakki ettiği görülür. Tüm liberalist düşünürler ise; insanın hür iradesinin kullanılması gereği ve devletin kişilerin özgürlüklerini sınırlayıcı bir unsur olduğunu hususunda birleşirler.

Osmanlı Devleti'nde liberal düşüncenin yaygınlaşması 19. yüzyılı bulur. Özellikle mülkiyet haklarının güvence altına alınması ve ekonominin liberalleşmesi II. Meşrutiyet dönemine rastlar. Bu yüzyılda devletin bazı bürokratları daha sonra ise Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler tarafından benimsenen liberal düşüncenin en önemli ismi şüphesiz Prens Sabahattin'dir. Prens Sebahattin liberal düşünceleri İttihat ve Terakki'nin merkezîyetçi düşünceleriyle tamamen zıttır ve bu yüzden İttihatçılar tarafından pek benimsenmez.

1908–1912 dönemi Osmanlı liberalizminin en canlı dönemi olarak tarihe geçmiştir. Bu dönemde liberal düşünce ve anlayışlar giderek yaygınlaşmaya, İttihat ve Terakki ise merkezîyetçi siyasal faaliyetlerini ise giderek arttırmaya başlamıştır. Sonuçta Osmanlı Devleti'nde 1908 devrimi sonrasında yönetici kadrolar liberalizmin ülkenin mevcut problemlerini çözmekte yetersiz bir ideoloji olduğu hususunda birleşirler. Bu esnada yaşanan savaşlar ve siyasal gelişmeler İttihatçıların iktidarını hazırlamış, Babiâli baskısıyla da iktidara gelmiştir.

Yönetime geldikten sonra İttihat ve Terakki, Alman romantizminin de etkisiyle girişimci burjuva sınıfının ortaya çıkması sağlamak için millî iktisat ilkesini benimsemiştir. Böylece ekonomideki gayrimüslimlerin üstünlüğünü sona erdirecek Türk burjuvazi sınıfını ortaya çıkarmayı hedeflemiştir.

İttihat ve Terakki hükümetinin millî iktisat ve millî burjuvazi ilkesi, devletçi geleneğe sıkı sıkıya bağlıydı. Ancak Osmanlı Devleti,

ekonomide kapitalist yapıya geçmeden I. Dünya Savaşı patlak vermiş ve milli iktisat ilkesi tam olarak hayata geçirilememiştir.

Buna rağmen İttihatçı hükümetin milli iktisat uygulamaları ve milli burjuva sınıfının devlet eliyle oluşturulma süreci, Cumhuriyet dönemine devletçilik uygulamalarıyla aktarılmıştır.

Yeni kurulan Türk devletinin ekonomi ilkelerini belirlemek amacıyla İzmir’de bir İktisat Kongresi düzenlenmiş, kongreye ülkedeki tüm müteşebbis kurum ve kuruluşların katılımı sağlanmıştır. Bu kongre yeni kurulan Cumhuriyetin izleyeceği iktisat politikasını belirlemiştir.

1923-1931 yılları arasında devlet, özel teşebbüs üzerinde minimum denetime sahiptir. Bu eğilim dünya genelini etkileyen 1929 krizinden sonra değişmiş, 1931 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kongresi neticesinde devletçiliğin benimsendiği açıklanmıştır.

Liberal fikirler Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren meclis içinde ve dışında temsil edilmişlerdir. Cumhuriyet döneminin liberal sayılabilecek ilk siyasi muhalefet hareketi ise 1924 yılında kurulup, 1925 yılında kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasıdır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapanmasından sonra 1930 yılında Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. Fethi Bey önderliğinde başta İsmet Paşa’ya muhalefet amacıyla kurulan bu parti daha sonra çok büyük bir kesim tarafından desteklenmiştir. Ancak parti kuruluşundan kısa bir süre sonra bizzat Fethi Bey tarafından fesh edilmiş, böylece uzun bir süre siyaset ve iktisatta liberalleşme kesintiye uğramıştır.

Liberalizm Nedir?

Liberalizm, kamu otoritesinin ekonomik, sosyal, dinsel vb. gibi süreçlere müdahale etmesine, ya da bu süreçlere kendi isteği doğrultusunda yön verme girişimlerine karşı çıkılması gerektiğini ileri süren görüştür. Bu çerçevede, devletin ekonomiye müdahale etmemesi yahut iktisadi hayatın yönlendirilmesine yönelik devlet müdahalesinin asgari düzeyde tutulması gerektiğini; arz-talep mekanizması ya

da fiyat mekanizmasıyla piyasanın iktisadi ve sosyal açıdan en yararlı sonuçları üreteceğini; özel sektörün önünü açmak gerektiğinin bir veciz ifadesi olarak da: “*birakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler!*” ilkesini savunan öğretiyi iktisadi liberalizm denilir. Kamu otoritesinin toplumu oluşturan bireylerin yaşamlarını yönlendirmelerine karışmaması, sosyal hayatın biçimlenmesinde belirleyici rol oynamaması gerektiğinin; en iyi hükümetin en az hükmeden hükümet olduğunun savunulmasına da siyasal liberalizm denir.¹ Birey, şahsiyetini ahlak, inanç, kişisel idealler ve çevresiyle ilgili sorulara liberal ruhla getirdiği sosyal ve siyasal cevaplar ile ördüğü için liberalizm çoğu çevrelerce bir ideoloji olarak kabul edilir.²

Andrew Belsey'e göre liberalizm şu ilkelerden oluşur; birey, bireysel özgürlük, insan hakları, anayasalcılık, hukukun üstünlüğü, piyasa ekonomisi, seçme özgürlüğü, pazar toplumu, laissez faire³, sınırlı ve tarafsız devlet.⁴

Liberalizm modern felsefenin Anglosakson geleneği içinde dal budak salmış 17.yüzyılda teorileşmiş ve 19. yüzyıldan itibaren dünyada yaygınlık kazanmıştır. Liberalizm tarihi olarak başlıca üç temel kaynaktan beslenmektedir: John Locke, İskoç Aydınlanması (David Hume, Adam Smith, Adam Ferguson), İmmanuel Kant. Esas itibarıyla Anglo-Amerikan düşünce geleneği olan Liberalizmin ilk büyük düşünürü 17.yüzyılda yaşamış olan İngiliz John Locke'dur. Locke'un liberal siyasi düşüncedeki önemi, toplumsal ve siyasi va-

¹ Ömer Demir, Mustafa Acar, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara 2002, s.266.

² Atilla Yayla ideolojileri kapalı ideolojiler ve açık ideolojiler olmak üzere ikiye ayırmaktadır. Kapalı ideolojiler, evrensel hakikati beşeri hayatın ve toplumsal düzenin değişmez kuralları ve kanuniyetlerini bir hamlede ve ebediyen geçerli olmak üzere bulduklarını ileri sürerler. Kapalı ideolojilerin tersine açık ideolojiler, evrensel gerçekliğin tekelinin kendilerinde olduğunu iddia etmezler. Hakikat tekeline sahip olmaktan çok hakikati arama yollarının açık tutulmasını, hakikat olduğu sanılan hiçbir şeyin insanlara zorla hakikat olarak kabul ettirilmemesini talep ederler. Yayla liberalizmi açık ideoloji olarak nitelendirmektedir. Bkz.: Atilla Yayla, “Liberalizm Ne Değildir”, **Dialog Dergisi**, Sayı 1, Yıl 1996, s.48-49

³ Bırakınız yapsınlar şeklinde çevrilen, kapitalist ekonomide müdahalenin olmaması gerekliliğini savunan deyiş.

⁴ Meltem Caniklioğlu,, **Liberalizm**, BDS Yayınları, İstanbul 1996, s.19.

rolü, “doğal haklara” sahip olan insanların kendi aralarında anlaşarak devleti kurdukları varsayımının temellendirilmesinden ileri gelmektedir. Ona göre, insanlar uygar siyasi toplum hayatına geçerken doğal haklarını mahfuz tutmuşlar ve devleti bu hakları korumakla görevlendirmişlerdir. Locke bu hakları; hayat, hürriyet ve mülkiyet üçlemesiyle özetlemiştir. Locke’nin düşüncesinde doğal haklar öylesine temel ve vazgeçilmez değerlerdir ki, sözleşmeyle kurulan siyasi yönetimin bunları sistematik olarak ihlal etmesi, bireylere o yönetime karşı direnme hakkı verir.⁵

18.yüzyılda esas olarak David Hume, Adam Smith ve Adam Ferguson’un düşünceleri etrafında şekillenen İskoç Aydınlanması liberalizmin beslediği temellerden bir diğeridir. Bu geleneğin temel kabulleri kendiliğinden düzen ve doğal özgürlük sistemi kavramlarıyla açıklanabilir. David Hume, toplumda barışçı düzeni ve adaleti sağlayan şeyin soyut akılla tasarlanan bilgide değil, aksine faydası tecrübeyle görülen pratik kurallar olduğu düşüncesini ortaya atmış ve bu görüş zamanla; ‘kendiliğinden doğan düzen’ ve ‘toplumsal kurumların evrim yoluyla gelişmesi’ gibi düşüncelere de temel olmuştur. Adam Smith ise medeni toplum hayatında doğal özgürlük sisteminin işlediğine inanmaktaydı. Bu sistemin özünü, harici kısıtlamalardan hoşnutsuzluk duyan bireylerin fiillerinden ortaya çıkan ve adına kendiliğinden düzen denilen faktör oluşturmaktaydı. Smith’e göre adeta görünmez bir el insanların eylemlerinin sonuçlarını toplumun yararına olacak şekilde düzenlemektedir.⁶

Liberal düşünce sisteminin temelini oluşturmasında katkısı olan bir diğer düşünür de İmmanuel Kant’tır. Kant’ın kimi düşünceleri liberal felsefe açısından çok önemlidir. Özellikle onun kişisel özerklik ve kişilerin ahlaki bakımdan eşitliği kavramları ile evrenselci adalet

⁵ Mustafa Erdoğan, “Liberalizm ve Türkiye Serüveni; Modern Türkiye de Siyasi Düşünce”, **Liberalizm**, (Yay. Haz.: Tanıl Bora, Murat Gültekin), Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.23.

⁶ Erdoğan, **a.g.e.**, s.24.

anlayışı liberal düşünceyi derinden etkilemiştir.⁷ Kant aynı zamanda liberalizmin akılcı temellerinin de mimarlarındanır.

Tüm bu düşünürler genel olarak insanın hür iradesinin kullanılması gereğinden bahseder, devletin kişilerin özgürlüklerini sınırlayıcı bir unsur olduğunu hususunda birleşirler. Ancak anarşizmde olduğu gibi liberalizm, devletin yok edilmesi düşüncesinde değildir. Sadece özgür iradenin sınırlandırılmasına karşıdır.⁸

19.Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Coğrafyasında Liberal Düşüncenin Doğuşu ve Tepkiler

19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde modernleşme asrıdır. Bu yüzyıl Osmanlı devlet adamlarının eğitim, adalet ve idare sisteminde reformlar uygulayarak İmparatorluğun çöküşünü durdurmaya çalıştıkları devredir. Osmanlı modernleşmesinde temel amaç, Batıda olduğu gibi devlet teşvikiyle teb'ayı üretici bir duruma getirmektir.⁹

Osmanlı'da Tanzimat'la birlikte mülkiyet hakkının belirginleştirilmesi ve hukuki güvence altına alınmasıyla anlam kazanan ekonominin değişim süreci, II. Abdülhamit ve II. Meşrutiyet dönemlerinde gelişerek ekonomide liberalleşmeyi doğuracaktır.¹⁰

Osmanlı'da liberalizmin kökeni ve oluşumu Batı toplumlarından oldukça farklıdır. Batı'da liberal düşünce milletleşme süreci ile beraber olarak gelişmiş; yüzyılların ortaya koyduğu toplumsal dönüşümlerin bir ürünü olarak belirmiştir. Oysa Osmanlı'da liberalizm, aydın kesimin Batı'dan esinlenerek benimsediği soyut bir kavram halinde ortaya çıkmıştır. Batı'ya olan özlem, düşünüş biçimlerine de yansı-

⁷ Erdoğan, a.g.e., s.24.

⁸ Mehmet Vural, **Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık**, Elis Yayınları, Ankara 2007, s.83.

⁹ Şerif Mardin, **Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak "Sivil Toplum"**, Metis Yayınları, İstanbul 1987, s.13.

¹⁰ "Osmanlı ekonomisinin dünyaya açılması yanında, başta demir ve karayolları olmak üzere hızlı altyapı yatırımları dönemi yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönemde Osmanlı Devleti, bankacılık, endüstri, sermaye piyasası, sermaye şirketleri gibi pek çok çağdaş ekonomi enstrümanı ile de tanışacaktır." Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kazım Berzeg, **Liberalizm ve Türkiye**, (ed.:Bekir Özipek), Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Yayın No:8, Ankara 1996, s.192.

mış, Batılılaşmak için liberalleşmek gerekli görülmüştür.¹¹ Bu gelişme aslında, Batının tarım toplumundan sanayi toplumuna geçiş bağlamında Osmanlı-Türk toplumundan farkları ile de yakından ilgilidir. Osmanlı Devleti'nde 17. yüzyıla kadar var olan üretim ilişkileri, giderek dış etkenler, toplumun- Batıda olduğu gibi kapitalist üretime dönüşmesine olanak vermemiştir.¹²

19.yüzyılda liberalizm, devletin iktidarını sınırlamak amacıyla toplumsal muhalefet odakları oluşturmaya çalışan Yeni Osmanlılar¹³ tarafından benimsenmeye başlanmıştır.¹⁴

19.yüzyıl, Osmanlı bürokratlarından liberal devlet modelinin, devletin ağır ve hantal yapısını değiştireceğine inanların sayısı hiç de az değildir. Nitekim Osmanlı Devleti'nde son dönemde pek çok defa sadrazamlık görevinde bulunan Fuat Paşa¹⁵'nın vasiyetnamesinin

¹¹ Zafer Toprak, **Türkiye' de Ekonomi ve Toplum: 1908-1950, Milli İktisat Milli Burjuvazi**, (Yay. Haz.: Ekrem Çakıroğlu), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı. Türkiye araştırmaları:14, İstanbul 1995, s.3.

¹² Server Tanilli, **Uygurluk Tarihi**, , Çağdaş Yayınları, İstanbul 1996, s.331.

¹³“Yeni Osmanlılar 1865 yılında ortaya çıkan, Osmanlı milliyetçiliğini savunan, Montesquieu ve Rousseau gibi Fransız devriminin kavramcılarını benimsemiş, Osmanlının ilk anayasasını ve parlamenter sistemini geliştirmiş devlet adamları. Çoğunlukla Jön Türkler ile karıştırılmalarına rağmen, bu grup Tanzimat reformlarını yeterli bulmayan bürokratik, mükemmeliyetçi ve demokratik çözümü öngören kesimdir. Osmanlı modernleşme hareketi, yönetici elit içindeki dar bir grubun, gelgitler yaşamasıyla devam eden bir süreçti. Modernleşme yanlısı yönetici elit, Tanzimat sonrasında kendi içerisinde önemli bölünmelere uğramıştı. Tanzimat modernleşmesi, bir anlamda kendisini tamamlarken, diğer bir taraftan da kendi ziddini oluşturmuştu. Tanzimat modernleşmesinin eleştirisi olan ve Yeni Osmanlılar hareketi olarak tanımlanan, genç yönetici elit adayları, Osmanlı modernleşme hareketi içinde, modernleşme yanlısı grup içinde muhalefeti oluşturuyordu. Genel olarak bilinenin aksine, Yeni Osmanlılar hareketi homojen bir siyasi grup değildi. Yeni Osmanlılar hareketi içerisinde bulunan yönetici elit adaylar bazen birbirleriyle uyuşan fikirlerle, bazen de birbirlerine tamamen zıt olan fikirlerle varlıklarını devam ettirmişlerdi. Yeni Osmanlılar örgüt- sel, tutarlı ve hedefleri belirlenmiş olan bir grup değildi.” Bkz.: http://tr.wikipedia.org/wiki/Gen%C3%A7_Osmanlı_C4%B1, Tarih: 03.01.2011.

¹⁴ Yahya Şahin, **Liberalizm, Demokrasi ve Türkiye'de Liberalizm ANAP Örneği**, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994, s.35.

¹⁵ “Keçecizade Mehmet Emin Fuat Paşa (1814 İstanbul - 1868 Nice), Osmanlı devlet adamı. Tanzimat döneminin önde gelen üç siyasi liderinden biridir. Abdülaziz saltanatında iki kez sadrazam ve toplam on yıla yakın Hariciye Nazırlığı (dışişleri bakanlığı) yapmıştır. Siyasi başarılarının yanısıra keskin zekâsı ve nükteleriyle ün kazanmıştır.” Bkz.: http://www.turkcebilgi.com/keccizade_fuat_pasa/ansiklopedi#ansiklopedi, Tarih: 03.01.2011.

serbestiyet ekonomi modeli ile idari yapının yönetimi tavsiye edilirken, dinle devlet işlerinin birbirinden kesin biçimde ayrılmasının gerekliliği fikri işlenir. Fuat Paşa'ya göre Osmanlılık siyasetinin itibar görmesi ve başarıya ulaşması ancak böyle başarılabilirdi.¹⁶ Yine 19. yüzyılda sadrazamlık görevinde bulunmuş olan Âli Paşa da vasiyetnamesinde, padişaha ılımlı bir liberalizm programı önerir. Bu metinde ithalatın kısılması yönündeki devlet müdahalesi gereğine karşılık, devletin maaşlı memurlarınca yönetilen fabrikalardan vazgeçilmesi, çünkü devlet fabrikalarının hem çok masraflı olduğu; hem de geliştirmekte olan özel yerli sanayii boğduğu belirtilir.¹⁷

Osmanlı coğrafyasında liberal felsefe Yeni Osmanlılardan sonra Jön Türkler¹⁸ tarafından benimsenip yaygınlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti'nde adeta liberal düşünce ile özdeşleşen isim ise şüphesiz Prens Sabahattin olmuştur.

1900'lerde ferdiyetçi kapitalist modelin en önemli savunucularından biri olan Prens Sabahattin Le Play'in "Science Sociale" doktri-

¹⁶ Ahmet İnsel, "Türkiye'de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Liberalizm**, (Yay. Haz. Tanıl Bora, Murat Gültekin), Cilt 7, s.44.

¹⁷ İnsel, **a.g.m.**, s.48.

¹⁸ "Jön Türkler ilk defa 1828 yılında Charles Mc Farlane tarafında dönemin Genç Osmanlı nesline atıfta bulunarak kullanılmıştır. Daha sonra 1855'te Ubiceni II. Mahmut dönemindeki reform hareketine katılan devlet adamlarını hem de Abdulmecit döneminin batılılaşma yanlısı Tanzimatçılarını tanımlamak için "jevne turqvie de Mahmut" ve "jevne Turqvie d' Abdul Medjid" ifadelerini kullanmıştır. Bu terimleri kavram olarak ilk kullanan kişi Hippolyte Castille olmuştur. Genç Türkler kavramı yeni bir kavram değildir bu kavramların kullanımı daha çok Avrupa da oluşan yönetime muhalif kesimlerin oluşturdukları partilerin bir benzeri görünmek olduğu için kullanılmıştır. Almanya'daki genç Almanya akımı(bu akım siyasi bir muhalif akımı olduğu kadar bir edebi akımdır ayrıca), İtalya'da ortaya çıkan genç İtalya akımı, Polonya'daki genç Polonya akımıdır. Bu akımlar siyasi muhalif bir akım olduğu kadar edebiyat akımlarıdır da ayrıca. Daha sonra jön Türkler akımında ismi geçenlerden bahsederken ayrıntılı olarak edebiyatçılarına değinilecektir. Edebi düşünceleri siyasetle iç içe geçmiş kişilerdir. Avrupalı yazarlar yeni Osmanlılara bu sıfat ve terimleri kullanmıştır. Yeni Osmanlılar ise "jevne Turqvie"yi eski Türk grubunun muhalifi olarak göstermişlerdir. Bu söylemi Yeni Osmanlılar cemiyetinin kuruluş belgesinde göstermiştir. Osmanlı döneminde bahsettiğimiz bu Jön Türk grubu gibi olan muhalif kesime her dönemde buna benzer isimler kullanılmıştır. Her yenilikçi kesime "Genç Türkler, Genç Osmanlılar, Jön Türkler" gibi isimler verilmiştir. Özellikle 1800' lü yıllardan sonra bu akımlar güçlendiği için bu terimlere sıkça rastlanmıştır." Bkz.: http://tr.wikipedia.org/wiki/J%C3%B6n_T%C3%BCrkler, Tarih: 03.01.2011.

nine bağlıdır.¹⁹ Prens Sabahattin, I.ve II. Meşrutiyeti hazırlayan ve tarihte Osmanlı Devleti'nde ıslahat yapılmasını isteyen inkılâpçılar ve ihtilalciler olarak kabul edilen Jön Türkler içinde liberal görüşlerin savunuculuğunu yapmıştır.²⁰ Bu fikri savunular İttihat Terakki'nin karşısında muhalif bir kitle oluşturmuşlardır. Prens Sabahattin'in yanında N. Zeki Aral, A.Bedevi Kuran hareketin ileri gelenleridir.²¹ Prens Sabahattin'in bizzat kuruculuğunu üstlendiği Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti'nin 1906 yılında yayınlanan programı şöyleydi; “*Siyasî ıslahat yapılarak yerinden yönetim sağlanacaktır. Vilayet meclisi üyeleri halk tarafından seçilecektir. Merkezde halk tarafından seçilecek bir meclis teşkil edilecektir. Osmanlı halkının hak eşitliği sağlanacaktır. Yerel yöneticiler halkın nüfus dağılımına uygun olarak, farklı etnik ve dinî oranlara göre seçilecektir.*”²² Buna göre, Prens Sabahattin'in düşünceleri, devletten bağımsız olarak kişilerin kişisel yeteneklerini kullanabilmeleri anlamında teşebbüs-i şahsiliik düşüncesini ve devlet yönetiminde adem-i merkeziyet talep eden liberal fikirleri savunmaktaydı.²³

Prens Sabahattin Bey'e göre Osmanlı Devleti'nin ilerlemesine engel olan sebep dini değil, sosyal yapısıdır.²⁴ İlk defa var olan sorunu değişik bir yaklaşımla ele alan Prens Sabahattin, çözüm yolu olarak, Osmanlı toplum yapısının göz önünde bulundurulmasını ve bu yapı içinde bir çözümleme yapılmasını önermektedir. Yine ona göre:

¹⁹ Metin Eriş, “Osmanlı Devletinde Batılılaşma Hareketleri”, **Türkler**, Cilt XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.603.

²⁰ Emre Kongar, **Türk Toplum Bilimcileri**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1996, s.86.

²¹ “Bunlar dünyadaki milletleri pasif ve aktif milletler olarak nitelemişlerdir. Pasif milletler; her şeyi devletten bekleyen, tüketici sorumsuz fertlerden teşekkül ederler. Aktif milletler ise ferdîyetçiler, şahsi teşebbüsçüler, kuvvetler ayrılığı prensibine bağlı olan devletlerdir. Bu doğrultuda Prens Sabahattin ve takipçileri Osmanlı Devleti'ni pasif milletler grubuna sokmuşlardır.” Bkz.: Eriş, **a.g.m.**, s.603.

²² Ümit Aktaş, **Osmanlı Çağı ve Sonrası**, Bakış Yayınları, İstanbul 1998, s.238.

²³ Yuriy Aşatoviç Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jön Türkler**, (Tercüme: Mazlum Beyhan-Ayşe Hacıhasanoğlu), Bilgi Yayınevi, İstanbul 1974, s.274–275.

²⁴ Prens Sabahattin, **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir**, (Çev.: Muzaffer Sencer), Ekin Basımevi, İstanbul 1965, s.41 vd.; Orhan Türkdoğan, **Milli Kültür Modernleşme ve İslam**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996, s.558.

“Bütüncü toplumlarda toplumsal yapı gereği merkeziyetçi yönetim-ler egemendir. Merkeziyetçi yönetimlerde bürokrasinin, gelişmeyi köstekleyici bir rolü vardır”. Yerinden yönetimin gerekli olduğunu ileri süren Prens Sabahattin, neden olarak da şunları söyler: “Onsuz, memleketimizin mimarı mümkün değildir; bir vilayetteki idare usulünün diğerinde aynen tatbiki imkânsızdır. Merkeziyet yönetimi özgürlükleri kısıtlamakta, çoğunluğun azınlıkça baskı altında tutulduğu ve girişimciliğe yönelik hareketlerin engellendiği bir ortam oluşturmaktadır. Merkeziyet demek, hürriyeti inhisara almak, ekseriyeti ekalliyete çığnetmek, teşebbüs fikrini kahretmektir.”²⁵Prens Sabahattin’in Adem-i Merkeziyeti savunmasının temel iki nedeni vardır; birincisi Doğu Sorununun ancak etnik gruplarla anlaşılabilir şekilde çözülebileceğine inanmasıdır. İkincisi ise onun demokrasi anlayışının Jön Türklerinkinden farklı olmasıdır.²⁶

Yönetimle ilgili bu düşüncelerinin yanında Sabahattin, ekonomik, sosyal, siyasal ve idari olmak üzere her alanda bireyci, girişimci kişilik özelliklerini taşıyan bireylerin yetiştirilmesini savunmaktaydı ve Osmanlı toplumunun kurtuluşunu da buna bağlamaktaydı. Prens Sabahattin’e göre Doğu toplumları bütüncü, batı toplumları ise bireyci yapının etkisi altındadır. Aralarındaki farkın temelinde doğuda topluluğun, batıda ise bireyin üstün olmasıdır. Dolayısıyla bu zihniyet farkı, Osmanlı’da girişimci-kapitalist bir sınıfın oluşmasına engel olmuştur. Prens Sabahattin, Türkiye’nin sosyal geleceğinde memur adayı olan insanların çoğalmasına karşıdır ve üretim işlerini girişkenlikleriyle ilerleterek, sosyal çevremizi değiştirecek etkenlerin oluşmasına bağlı olduğunu söyler.²⁷

Prens Sabahattin’in bu ve benzeri düşünceleri onun İttihatçı kanatla ayrılığa düşmesine sebep olmuştur. Prens Sabahattin’in adem-i merkeziyet prensibi, idari adem-i merkeziyet olarak değil; siyasi

²⁵ Prens Sabahattin, **a.g.e.**, s.28, vd. ; Kongar, **a.g.e.**, s.120, 121.

²⁶ Şerif Mardin, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.294.

²⁷ Prens Sabahattin, **a.g.e.**, 52.

adem-i merkeziyet olarak algılanmış ve tepkilerin odağı haline gelmiştir. Prens Sabahattin'in iktisadi konulardaki ön görüşleri de tutarlı bulunmamıştır. Sabahattin reformları yapabilmek için pratik bir tutumla borçlanmayla bir miktar para bulunuvacağına inanıyordu. Halbuki Osmanlı Devleti'nin yaşadığı birçok sıkıntı Islahat Fermanıyla beraber başlayan dış borçlanma ile ilgiliydi. Ayrıca onun ekonomik fikirleri sadece komprador burjuvazisinin temsilcilerince beğenilmekteydi.²⁸ Komprador burjuvazinin çekirdeğini ise Rumlar ve Ermeniler oluşturuyorlardı. Ne Rumlar ne de Ermeniler Osmanlı Devletini kendilerinin temsilcisi olarak görmüşlerdir.²⁹

Tüm bu eleştirilere rağmen Prens Sabahattin, genel Türk aydınlarına göre toplumsal düzeyde daha derinden gelecek değişimi savunmuş; bu anlamda demagog siyasetçiden çok, bilim adamı, reformcu gözüken radikal bir yenilikçi olmuştur.³⁰ Türk aydınının genel nitelikleri olarak sayılabilecek devletçilik, bürokratiklik, seçkincilik ve aktarmacılık özelliklerinin Prens Sabahattin için geçerli olduğunu söylemek oldukça zordur.³¹ Bu farklı nitelikleri onun Tanzimat'tan Cumhuriyet'e uzanan zaman diliminde liberal bir geleneğin başlatıcısı olarak anılmasını sağlamıştır. Ama her şeye rağmen fikirleri teoride kalmıştır.

20. Yüzyıl Başında Liberalizm ve Karşı Görüşler

1908–1912 dönemi Osmanlı liberalizminin en canlı dönemi olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde çoğulcu liberal bir ortam vardır. Güçlü muhalefet ise sürekli İttihat ve Terakki'ye meydan okumaktadır. Nitekim hürriyetin ilanı olarak kabul edilen 1908 Jön Türk devrimiyle, basın özgürlüğünden sendikalaşmaya geniş bir açılım ortaya çıkacaktır. Osmanlı'nın son döneminde liberal düşünce ve fikirler

²⁸ Petrosyan, **a.g.e.**, s.278–279.

²⁹ Eriş, **a.g.m.**, s.599.

³⁰ Cengiz Çağla, "Bir Türk Aydını Olarak Prens Sabahattin Bey", **Türkiye Günlüğü**, Sayı 26, Ocak-Şubat, Ankara 1994, s.34.

³¹ Çağla, **a.g.m.**, s.31.

aynı zamanda zıt oluşumları da besleyici bir nitelikte gelişmiştir. Prens Sabahattin'in temsil ettiği liberal düşünce ve anlayışlar yaygınlaşırken İttihat ve Terakkinin merkezîyetçi siyasal faaliyetleri ve ağırlığı da giderek artmıştır.

İttihat ve Terakki'nin merkezîyetçi siyasî ve iktisadî fiillerine karşılık liberal düşünce takipçileri hiç de az değildi. Nitekim bu dönemde liberalizmi savunan Sakızlı Ohannes Paşa'nın Türkiye'de iktisadî liberalizmin temellerini attığı kabul edilir.³²

Ohannes Paşa'yı izleyen ve Ohannes Paşa'nın iyi bir takipçisi olan son dönem devlet adamlarından Mehmet Cavit Bey de sıkı bir liberal iktisatçıydı.³³ Cavit Bey iktisadî görüşlerini "İlm-i İktisat" adlı kitabında toplamış ayrıca 1908-1910 yılları arasında "Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası"nı çıkaranlar arasında yer almıştır. Cavit Bey yazılarında Osmanlı Devleti'nin kalkınmasını ancak dünya ekonomisi ile bütünleşmesi ve bu amaçla yabancı sermayeyi teşvik etmesi yoluyla mümkün olabileceğini savunmuştur. O da serbest ticareti savunarak, iktisadî korumacılığa karşı çıkmış ve özel teşebbüsün önemi vurgulamıştır.³⁴ Cahit Bey, bu anlayışın sonucu olarak şu yargıyı altını çizerek belirlemektedir: "*Dünyanın neresinde olursa olsun sermayesi bol olan ve iyi kullanılan, iş bölümüne riayet edilen, makineler kullanan, emeğin payını verimliliğine göre belirleyen ülkeler gelişir, aksi durumda bulunanlar ise geriler.*"³⁵

Osmanlı Devleti'nde liberaller 1908 devriminin hemen ardından liberal politikaları hayata geçirmek için bir şans elde ettiyse de, yönetici kadrolar liberalizmi ülkenin mevcut problemlerini çözmekte yetersiz bir ideoloji olarak algılamaya başlamıştır.³⁶

³² Erdoğan, a.g.e., s.32

³³ Ahmet Güner Sayar, "Yenileşmeden Cumhuriyete Osmanlı İktisat Düşüncesi", **Türkler**, Cilt XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.570.

³⁴ Erdoğan, a.g.e., s.32

³⁵ Tevfik Çavdar, **Türkiye'de Liberalizm**, İmge Yayınevi Ankara 1992, s.88

³⁶ Güven Bakırzeker, "Türkiye'de Sosyal Liberalizm", **Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce, Liberalizm**, (Yay. Haz.: Tanıl Bora, Murat Gültekin), Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.140.

Balkan Savaşı sırasında İttihat ve Terakki'nin Babıâli Baskını'yla iktidara el koyması ile zaafı bir ideoloji olarak görülen liberalizm itibarını yitirmiştir.³⁷ Böyle bir gelişim sürecinin ardından tam anlamıyla egemen güç haline gelen merkezîyetçi İttihatçı grubun bazı özelliklerine baktığımızda şunları görmek mümkündür: Öncelikle, İttihatçı merkezîyetçi cephe, Batılılaşma düşüncesi ve simgesi çevresinde oluşmuştur. İmparatorluğun aydın kesimini de temsil eden merkezî bürokrasi, bu cephenin önderi niteliğini taşır. Bürokrasi, toplumda kendiliğinden oluşan başka sınıfların desteğinden yoksun olduğu için, bütün yenilikleri devletin gücüne dayanarak gerçekleştirme yolunu seçmiştir. Bürokratlar, Batılılaşma yolundaki devrimleri gerçekleştirmek için, toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal yaşamın her düzeyinde devletin işe karışması gereğine inanıyorlar, halktan gelebilecek desteği yok sayıyorlar, hatta istemiyorlardı. Hatta ekonomik etkinlikler kadar toplumsal ve kültürel yaşamın da devlet tarafından denetlenmesinden yanaydılar.³⁸

Devletçi-merkezci İttihat ve Terakki grubu iktidarı elde ettikten sonra, özellikle İngiliz ve Fransız emperyalizmine karşı, milli iktisat denemesine girişti. İttihat ve Terakkinin başlattığı bu milli iktisat çabalarında Alman romantizminin büyük etkisi olmuştur. Diğer bir deyişle II. Meşrutiyetin gündeme getirdiği Türk milliyetçiliğinin iktisadi boyutu olan milli iktisat, büyük ölçüde Alman iktisat geleneğinden esinlenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde milli iktisat ilkesinin benimsenmesiyle girişimci burjuva sınıfının ortaya çıkması sağlanması hedeflenmiştir. Balkan Savaşları'ndan hemen sonra İttihat ve Terakki yönetimi esnaf cemiyetlerine yakın durmuş, bunun doğal sonucunda bu cemiyetlerin Birinci Dünya Savaşı sırasında ekonomiye ağırlıklarını koyarak milli iktisadın lokomotif olması hedeflenmiştir.³⁹

³⁷ Toprak, a.g.e, s.3.

³⁸ Kongar, a.g.e, s.143.

³⁹ Zafer Toprak, **İttihad-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi ve Türkiye'de Devletçilik**, Homer Kitabevi, İstanbul 2003, s.201.

Yönetiminin ana hedefi, milli iktisat ilkesi ile yeni bir milli kapitalist burjuva sınıfın oluşumunu sağlamaktı. Bunun en büyük gereği ise finans, ticaret, bankacılık, sektöründe gayrimüslimlerin üstünlüğü idi. Türkler bu sektörlerde gayrimüslimlerle kıyaslandıklarında küçük bir azınlık konumundaydı.⁴⁰ Hiç olmazsa gayrimüslimler ile rekabet edecek düzeyde bir Türk burjuvazinin vücuda getirilmesi zorunlu idi. İttihat ve Terakki hükümeti, milli iktisat ilkesini hayata geçirebilmek için I.Dünya Savaşı'nı fırsat bilerek azınlıkları ticari ve sanayi alanlarında tasfiyeye girişti ve zengin bir Türk sınıfı oluşturmaya çalıştı. Bu süreçteki milli iktisat modelinin mimarı ise milli şirketler müfettişi olan Kemal Bey (Kara)'dır. O'nun teşviki ve 1916–1918 yılları arasında İttihat Terakki'nin etkin desteğiyle 80'in üzerinde anonim ortaklık kurulmuştur.⁴¹ Kara Kemal Bey bu amacı: *“Şimdiye kadar bir Türk zengin sınıfı yetişmedi. Sermaye hep azınlıkların elinde toplandı. Ben bir Türk zengin sınıfı yetiştireceğim, bu sayede iktisadi hayatta Türklere üstün bir rol sağlayacağım.”* biçiminde ifade ettiğini görüyoruz.⁴²

İttihat Terakki hükümetinin dış borçların ödemesini durdurmasının ardından devletin para basma yetkisi Osmanlı Bankası'nın elinden alınmış, tarım ve sanayiye özendirilecek yeni bir gümrük sistemi kurulmuştur. Böylece, devlet eliyle Müslüman-Türk orta sınıf⁴³ özlemine son verecek milli kapitalist burjuva sınıfı kurulmaya çalışılmış; Haziran 1914'te ise Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılmıştır.⁴⁴

Sonuç olarak milli burjuva sınıfının oluşturulması için I. Dünya Savaşı'nda finans sektöründe ülkenin çeşitli yerlerinde 16 banka ku-

⁴⁰ Charles Issawi, **The Economic History of Turkey 1800-1914**, The University of Chicago Press, 1980, s. 14.

⁴¹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, (Çev.: Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s.184.

⁴² Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970, s.269.

⁴³ Savaşın yitirilişi sonrasında Anadolu'da Milli Mücadeleyi yürütecek kadroların oluşumu böylelikle sağlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Toprak, **Milli İktisat...**, s.7.

⁴⁴ Zürcher, **a.g.e.**, s.181–183.; Tanilli, **a.g.e.**, s.335.

rulmuştur. Özellikle İttihat ve Terakki'nin iktisadi politikalarıyla Anadolu'da iktisadi gücü artmaya başlayan eşraf, tüccar ve büyük çiftlik sahipleri kredi sorununu çözmek amacıyla milli taşra bankalarını kurmaya başlamışlardır. Bu bankaların en önemli özelliği, milli sermaye ile kurulmuş olmaları ve çalışanlarının önemli kısmının Türk olmasıdır. İttihat ve Terakki'nin Anadolu esnafını ve tüccarını banka kurma yönündeki desteği sonucunda bankacılık sektörüne hakim olan gayrimüslim unsurların etkisi önemli oranda azalmıştır. Kurulan bu bankalar milli iktisat politikasının belkemiğini oluşturacak sermaye birikimini sağlamıştır. Bu çalışmalar ile o zamana kadar tasavvuf felsefesinin benimsettiği; “*bir lokma bir hırka*” anlayışının yıkılmasına neden olmuştur. Böylece para hırsı ile çalışan, sermaye sahibi Müslüman-Türk girişimci sınıf ortaya çıkmıştır. Savaş, bu sınıfın ortaya çıkmasını sağlamış; ancak spekülatif hareketlerle zenginleşen bu sınıf nedeniyle sabit gelirlielerin özellikle memurların alım güçleri %60-80 arasında azaldığı gözlenmiştir.⁴⁵ Buna rağmen uzun dönemde kısmen de olsa gayrimüslimler ticari hayattan tasfiye edilecektir.

İttihat ve Terakki hükümetinin devletçi geleneğin özünü oluşturan milli iktisat ve milli burjuvazi geleneği aynı zamanda devletin idari yapılanmasıyla da iç içedir. Ekonomik alandaki görüş ve uygulamaları milli iktisat ve milli burjuvazi olarak ifadelendirilen merkezci bürokratik yapı, Cumhuriyet dönemi idari yapı ve kurumlaşmalarının da niteliğini belirlemiştir. Cumhuriyet dönemindeki merkezîyetçi anlayışın şekillenmesi ve yerel yönetim yapılarının oluşmasında bu bürokratik yapının direkt etkisi vardır.⁴⁶

Ancak Osmanlı Devleti yarı kapitalist bir konumdayken savaşa girmiş ve yıkılmış;⁴⁷ iyi niyetlerle girilen ve milliyetçilerin özlem-

⁴⁵ Vedat Eldem, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s.54

⁴⁶ Murat Yılmaz, **Ahmet Ağaoğlu'nda Liberalizm ve Milliyetçilik**, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1991, s.1.

⁴⁷ İbrahim Okçuoğlu, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi, İç Pazarın Oluşma Süreci**, Ceren Basım Yayın, İstanbul 1996, s.714.

lerini dile getiren milli iktisat kurma yolundaki ilk denemesi tam bir hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Devlet desteği ile Türk kapitalistler yetiştirerek milli iktisat kurma yolunda ikinci deneme, Cumhuriyet'ten sonra farklı şartlar altında yapılacaktır.⁴⁸

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Devletçilik ve Liberalizm Kuramları (1923-1931)

Devletçilik, devletin ekonomik hayata çeşitli şekillerde müdahalesi olarak tanımlanmaktadır. Bu geniş kapsamlı tanımlama ile devletçilik ilkesinin bütün gelişmiş ve aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerde var olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir. Çünkü az ya da çok tüm ülkelerde devlet şöyle ya da böyle ekonominin içinde vardır. İşte bu nedenle devletçiliği bir iktisat politikası olarak, yani devletin belirli amaçlara erişmek için uyguladığı bir yöntem olarak düşünmek de mümkündür.⁴⁹

Osmanlı'nın son döneminde merkeziyetçi İttihatçı yapının milli iktisat uygulamaları ve milli burjuva sınıfının devlet eliyle oluşturulma süreci Cumhuriyet dönemine, özellikle Türkiye İktisat Kongresi'yle aktarılmış ve sonrasında ortaya konan devletçilik uygulamalarıyla sürdürülmüştür.

Atatürk devletçiliği: *“Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş ve Türkiye'ye has bir sistemdir... Kişinin çalışmasını esas almakla beraber, mümkün olduğu kadar az zaman içinde, milleti refaha kavuşturmak ve memleketi geliştirmek için, milletin genel ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde özellikle ekonomik alanda devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır.”* şeklinde tarif etmektedir.⁵⁰

⁴⁸ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni**, Cem Yayınevi, İstanbul 1974, s.274.

⁴⁹ Dündar Sağlam, **Devletçilik İlkesi İçinde Özel Sektör Kamu Sektörü Dengesi, Atatürk'ün Ekonomik Kalkınma Politikası ve Devlet İşletmeciliği**, Formül Matbaası, İstanbul 1981, s.83

⁵⁰ A.Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1988, s.444.

Mustafa Kemal Paşa'nın yönetiminde ülkenin hammadde ihraç ve mamul mal ithal eden konumdan çıkması gerekliliği 1921 yılında, dönemin Maliye Bakanı Ferit Bey'in şu sözleriyle yansıtılmıştır: “*Bize en lazım şey...fabrika, yine fabrikadır...Türkiye çalışıyor, üretiyor fakat ürünlerinden başkaları faydalıyor...Alın teri dökerek ürettiğimiz iptidai maddeleri... yok pahasına harice satıyoruz. Sonra yabancılar bu maddelerin şeklini değiştirerek bize iade ediyorlar... Kırk kuruşa bir okka yün veriyoruz, aynı yünü 1200 kuruşa bir metre kumaş halinde yalvararak geri alıyoruz.*”⁵¹Bu bağlamda hükümetin, modern teknolojilerin kullanıldığı sanayileşmeye dayalı kalkınma modeli çerçevesinde iktisat politikaları belirleyerek ortaya koyması esas alınmıştır, devlet mülleşme gereğini algılamış yerli kumaş giyme mecburiyeti ve tüccarların yabancı kumaşları yerli kumaş diye piyasaya sürmelerini 1921 yılında yasaklamıştır.⁵²

Bu dönemde İktisat Vekili M. Esat (Bozkurt), mevcut ekonomik durumu ortaya koymak ve iktisat politikasını belirlemek amacıyla 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihleri arasında Mustafa Kemal Paşa'nın onayını almış; böylece İzmir'de Türkiye İktisat Kongre'si tertip edilmiştir. İktisat Bakanlığı'nın tertibiyle düzenlenen Kongre, ülkedeki ekonomiyle ilgili tüm kişi ve grupların, katılımı ile gerçekleşmiştir. Kongrenin toplanış amacı dönemin İktisat Bakanı olan M. Esat (Bozkurt) tarafından mecliste şöyle ifade edilmiştir: “*..yeni bir sahaya girmekte olduğumuz bir sırada memleketimizin en belli başlı meselesi iktisadiyat meselesi olduğuna da şüphe yoktur. Bu en çetin ve fakat çok feyizli ve ümitli saha üzerinde yürürken iktisat Vekâleti, harekete gelinmesi saatinin çaldığı biranda memleketimizin iktisat âmillerini her şeyden evvel dinlemek lüzum ve ihtiyacını takdir etti ve kongreyi onun için davet etti. Sonra efendiler! Halk Devleti, Halk Türkiye'si diyoruz. Halk ve iktisat âmillerimizi yakından dinlenerek*

⁵¹ S. Yahya Tezel, *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950*, 3. baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994, s. 146.

⁵² **B.C.A.**, Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 2.38..17., Sayı: 730, Tarih: 10/3/1921.

teshil, edilecek projenin, memleketimiz ihtiyacının tercümanı olabileceğine kaniyiz. Hulâsa efendiler; İktisat Kongresi içtimain tarihimiz ilk defa yazıyor ve mucibi fahırdır. Memleketimizin her tarafından büyük bir şevk ve tehalükle kongreye koşan ve bugüne kadar in-tihab edilen âzanın miktarı bini tecavüz etmiştir. Bundan, yani İktisat Kongresinin davetinden düşman memleketleri mütelâşi ve müte-haşi bir vaziyettedir. Atina Ajansının son tebligatını ve İngiliz gazetelerinin son neşriyatını bilhassa nazarı âlinize vaz' ediyorum. Fakat efendiler ne derlerse desinler, her vadide olduğu gibi iktisat vadisinde de Türkiye'miz mutlaka ve mutlaka istiklâlini temin 'edecektir. Çünkü Türkiye'liler dişleriyle, tırnaklarıyla kazandıkları bu hürriyet hayatını, iktisatlarıyla, tarsin etmekle müdafaa edeceklerdir. Çünkü onlar pek kıymetlidir. Pek pahalıya mal olmuştur. Bütün milletin di-şiyle, turnağıyla kazandığı bir dâvadır. Onun için önüne iktisat çem-beriyle geçerek hayatını müdafaa edecek ve pekâlâ edecek. Efendiler, düşmanlarımız neşriyatında iktisat Kongresinden maksat ecnebi sermayesine karşı birtakım husumetlerin ilânı ve ecnebilere karşı buğz ve adavet izharı için İktisat Kongresinin toplandığını söy-lüyorlar. Yalan söylüyorlar. Efendiler! Türkiye her medeni devlet gi-bi ve her vadide olduğu gibi iktisadiyatta da istiklâl ve hürriyeti is-temekten başka bir şey yapmıyor ve iktisat kongresi de bunu temin için topluyor. Ecnebi sermayesine karşı Türkiye milletinin hiçbir buğz ve adaveti yoktur ve onun memlekete girmesi için her türlü tes-hilâtı da bütün medenî milletlerde olduğu gibi göstermeye amadedir. Ancak kendimizi Yirminci Asrın ortasında hiçbir devletten geri gör-medığımız gibi hiçbir millettten de aşağı şerait kabul ederek Türki-ye'yi esirler ülkesi haline getirenleyiz efendiler..."⁵³

1931 yılına kadar Türkiye'nin izlediği iktisat politikasının teme-lini Türkiye İktisat Kongresi kararları belirler. Bu kongrenin en önemli özelliği, diğer iktisadi reformlardan farklı olarak, halka yö-

⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 27, s. 171-172.

nelik iktisadi kaygılara değinilmiş olmasıdır.⁵⁴ Kongrede yer alan delegeler; çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi sınıflarının kendi aralarında seçtikleri temsilcilerden oluşmaktaydı.⁵⁵ Hatta İzmir’de toplanan Türkiye İktisat Kongresi’nin akabinde insan ve hayvan hastalıklarıyla ilgili halkın anlayabileceği dilde yazılan ve halkı bilgilendirecek kitapların çoğaltılması için önerilen kanun teklifi mecliste kabul edilecektir.⁵⁶

Türkiye İktisat Kongresi’nde esinlenen genç Cumhuriyet’in izleyeceği iktisat politikasının adı “Millî İktisat”tır. Kendisi devletçilik görünümündeki liberal politikadır. Amacı kişilerin zenginleşmesi ile

⁵⁴ “...iktisat Vekâletinin kanaatine göre memlekette en evvel halli lâzımgelen mesailinden biri kredi meselesidir, itibarı malî ve şahsî meselesinde ne yapılabilir? Memleketimizin serveti tabîîye ve sabitesî mebzul ve çoktur. Memleketimizin sâyi mebzuldür. Türk köylüsü kadar çalışkan ve namuslu bir köylüyü dünyada bulmak pek güçtür. Memleketimizde eksik olan şey nakdî sermayedir. Bu nakdî sermaye kredi meselesi ne surette halledilebilir? Kongrenin bizi bu hususta tenvir etmesini, yazdığımız o kitapçıkta rica etik. Banka meselesi, Ziraat Bankası ne şekilde gelmelidir? Köy bankası nasıl açılmalıdır. Bir an evvel açılması lâzım mıdır, değil midir? Bir Ticaret Bankasının açılması lâzım mıdır? Sanayimizi himaye için bir sanayi bankası tesis etmek doğru mudur, değil midir? işte bu gibi mesai tezekkür olunacaktır, iktisat Vekâletinin noktai nazarına göre mebzul sâyi müfit kılmak, sonuna getirebilmek için her şeyden evvel memleketimizde kredi: meselesinin halledilmesi lâzımdır. ikinci mesele: istihsal ve istihlâkin tanzimi meselesidir iki, kredi meselesiyle sıktığı alâkadardır. Ormanlar, madenler, sanayimiz, zürraımız... Uzun uzadıya yazdığımız mesaili ihtiva ediyor. Üçüncüsü: Gümrük mesailine temas ediyor. Memleketin iktisat âmillerinin fikirleri nedir ve ne arzu ederler? Dördüncüsü:-Şirket ve sendikalar meselesidir. Efendiler! Şimdiye kadar memleketimizde teşebbüslerle dünyanın önüne çıkmak usulü düşünülüyordu. Halbuki muvaffak olabilmek için iktisat dünyasının önüne toplu ve kuvvetli olarak çıkmaya mecburuz. Bu itibarla muhtelif şirketlerin ve sendikaların pek büyük ehemmiyeti olduğuna kaaniz.Sonraki mesaili, yollar ve vesaiti nakliye, makina meselesi teşkil ediyor. Sanayiye ait alât ve edevat diyoruz, ormancılığa ait alât ve edevat diyoruz. Ve buna makina meselesi diyoruz. Malûmuâliniz killeti nüfus meselesi vardır. Bu nüfusu tezyid etmek, muhaceretle kabil ve mümkün değildir ve uzun zamanlara mütevakkıftır. Diğer memleketlerin nüfus tezayütlerini nazarı itibara alacak olursak ‘asırlara mütevakkıf olduğunu görüyoruz ve bunun ancak ve ancak makine ile telâfi edeceğimize kailim. Bunun için Ziraat, Sanayi, Ticaret odalarının tanzimi hakkında ne düşünüyorlar? Bunu ayrıca kongreye soruyoruz. İktisat hususunda ne düşünüyorlar? Ne gibi müşkülâta mâruz kalmaktadırlar? Ve ne şekli hal arzu ediyorlar? . Beşinci mesele : Köylünün vaziyetidir, köyliye ne suretle yardıma etmeliyiz? Ne gibi tedbirler ittihaz etmeliyiz? Buna mümasil pek çok mesaili ihtiva etmektedir. Hududu esasıyesi bundan ibarettir. Sırf iktisadidir. Vâka iktisat Vekâleti buna dair kararlarını tesbit etmiştir.” Bkz.: **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, s.172.

⁵⁵ A. Gündüz Ökçün, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar**, 4. baskı, Ankara Üniversitesi Yayınları, Yayın no: 440, Ankara 1987, s. 255.

⁵⁶ **B.C.A.**, Dosya: 1741 Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 165.151..1..Tarih: 18/4/1923.

memleketi kalkındırmak, yabancı girişimcinin yerine yerli girişimciyi koymaktır.⁵⁷ Türkiye İktisat Kongresi'nin koyduğu kural, devletin ancak özel sermayenin yetmediği büyük işletmeleri kurmak için yatırım yapmasıdır. Özellikle İtilaf devletleri tüccarlarının Türkiye'de tekel meydana getirmek istediklerine dair haberler milli iktisadın daha da fazla tercihine sebep olacaktır.⁵⁸

Sonuç olarak Cumhuriyet hükümetinin genel iktisadi hedefi; maddi koşulların iyileştirilerek, nüfusun daha geniş kesimlerinin söz konusu iyileşmeden faydalanmasını sağlamak olarak ifade edilebilir.⁵⁹ Cumhuriyetin ilk yıllarında iktisat politikaları belirlenirken dış ekonomik ilişkilerle birlikte, Osmanlı'dan devranılan yapı ve ülkenin içinde bulunduğu durum esas alınarak hareket edilmiştir. Osmanlı Devleti'nin ekonomisi, tarım ürünleri ve hammadde ihraç ve mamul mal ithal eden, tarım ekonomisi niteliğinde, yabancı sermaye ve dış pazarlara açık bir yapı teşkil ediyordu.⁶⁰

1923-1931 dönemi, özel teşebbüs üzerinde devlet müdahalelerinin ve devlet işletmeciliğinin asgari düzeyde tutulması itibarıyla, liberal dönem olarak adlandırılır. Bu süreçte özel sektör ekonomisi uygulanmasına rağmen devlet, zaman zaman müdahalelerde bulunmuş ve yönlendirici düzenlemeler getirmiştir. Bu düzenlemelerin bir bölümü yasal, bir bölümü ise kurumsaldır.⁶¹ Ancak devlet, Teşvik-i Sa-

⁵⁷ Özellikle milli iktisat teoremi uygulanınca yabancı uyrukların Türkiye içinde deniz taşımacılığı gibi alanlarda tröstleşmesine izin verilmeyecektir. Bkz.: **B.C.A.**, Dosya: 6937, Yer No: 64.427..35., Fon Kodu: 30..10.0.0, Tarih: 28/6/1923.

⁵⁸ **B.C.A.**, Dosya: 400-33, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 219.479..3., Tarih: 1/9/1923.

⁵⁹ Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1972, s.8.

⁶⁰ Diğer az gelişmiş ülkelerde de benzer özellikler görülmeyle beraber, merkezi otoritenin güçlü oluşu sayesinde Osmanlı Devleti hiçbir zaman Avrupa ülkelerinin resmi ya da gayri resmi sömürgesi durumuna gelmemiştir. Bkz.: Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı-İktisat Tarihi 1500-1914**, 5. baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1999, s. 197.

⁶¹ Ticaret ve Sanayi Odaları'nın yasal nitelik kazanması, İstatistik Genel Müdürlüğü'nün kurulması (1926); ekonomik gelişmeyi hızlandırmak ve karşılaşılan güçlükleri gidermek üzere İktisat Meclisi'nin oluşturulması (1927); Tarım ve Ticaret Bakanlıklarının birleştirilerek İktisat Bakanlığı'nın kurulması (1928); on beş yıl süre ile yürürlükte kalmak üzere Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması (1927) Gümrük Tarife Kanunu'nun yürürlüğe girmesi (1929) altı çizilecek önemli gelişmelerdir. Bkz.: Erdoğan Alkin, **İktisat**, Filiz Kitabevi, Ankara 1992, s.120.

nayi Kanunu, yönlendirici ve teşvik edici politikalarla müdahalelerde bulunmuş, millileştirme faaliyetleri yine bu dönemde başlamıştır.⁶² Bu yüzden dönemin iktisat politikalarının salt bir liberalizm olarak nitelendirilmesi doğru bir yaklaşım değildir.⁶³

1923-1931 döneminde izlenen iktisat politikasının oluşmasına etki eden başlıca gelişmeler; Türkiye İktisat Kongresi, Teşvik-i Sanayi Kanunu, Milli Türk Ticaret Birliği ile yeni kurulan İş Bankası, Sanayi ve Maadin Bankası gibi milli bankalardır. 1929 krizine kadar olan süreçte; gerek liberal politikalar gerekse teşvik tedbirleri ile özel teşebbüs desteklense de, sermaye, tasarruf ve teknik bilginin yeterli olmayışı nedeniyle başarılı olunamamıştır. İstenen sonuç alınmadığı gibi, devlet de sanayi alanında atılım yapamamıştır.⁶⁴

1929 krizinden sonra en liberal ülkelerde bile ekonomiye yön verecek nitelikte bazı devletçi müdahaleler olduğu görülmektedir.⁶⁵ Nisan 1931 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi Büyük Kongresi'nde yeni bir iktisadî doktrin tercihi yapılmıştır. Uygulanacak olan sistemin adı "devletçilik"tir. Artık CHP'sinin programında devletçilik resmî iktisat ideolojisi olarak yer almaktaydı. Atatürk, liberalizm ile başlayan Cumhuriyet ekonomisinin kalkınma doğrultusunu batıya yönelmiş hedefinden hiç bir sapma göstermeksizin bu defa devletçiliğin eline teslim etmiştir.

Sonuç olarak Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye İktisat Kongresi'nde ifade edildiği gibi, mevcut olan milli iktisattan murat edilen gaye yabancıların ve azınlıkların elinde bulunan ekonomik imtiyazın yerli tüccar ve eşrafa transfer edilmesinden başka bir şey değildir. Temelde aynı kalacak olan ekonomik yapının görev devir teslimini

⁶² Yalçın Acar, **Tarihsel Açından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen Politikalara (1923-1963)**, Bursa Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1991, s.29.

⁶³ Korkut Boratav, **Türkiye'de Devletçilik**, 2. baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 1982, s. 7-8.

⁶⁴ Bahar Şanlı, **Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti: Sanayileşme Stratejilerinin Türk Dış Ticaretinin Yapısı Üzerinde Etkileri**, Işıklı Yayın-Tanıtım, İstanbul 1997, s.64.

⁶⁵ Alkin, **a.g.e.**, s.121.

Türk burjuva sınıfı alacak ve Türkiye'nin bu sayede kalkınması bekleneyecektir. Zaten yerli özel sektör, milli kurtuluşun kendisine açtığı yeni ufuklar karşısında heyecan ve sabırsızlık içinde, devletin desteğini sağlamak çabasıdadır. Sonuçta beklenen destek kısa zamanda verilecektir. Zaten Türk devleti, onları açıktan desteklemekte, yurt kalkınmasını onların kalkınmasına bağlı görmektedir.⁶⁶

Liberal fikirler, Cumhuriyet ilân edilmeden önce Birinci ve İkinci Meclis dönemlerinde ortaya çıkmış ve temsil edilmiştir. Özellikle Birinci Meclisteki tartışmalar ve Mustafa Kemal tarafından temsil edilen Birinci Gruba karşı daha liberal fikirleri savunan İkinci Grubun savunduğu değerler dikkat çekmiş ve taraftar bulmuştur.⁶⁷

Nitekim 1908 yılında Osmanlı Devleti'ne iltica eden Cemaleddin Efgani'nin fikirlerinden etkilenen Ahmet Ağaoğlu'nu Cumhuriyet döneminde liberal söylemin güçlü bir temsilcisi olarak görmekteyiz⁶⁸. Cumhuriyet sonrasının da önemli simalarından biri olan Ağaoğlu, Cumhuriyet döneminin en önemli liberalidir ve aynı zamanda şiddetli bir Türkçü ve Milliyetçidir. Ağaoğlu, Ziya Gökalp çizgisine karşı çıkmış ferdi teşebbüsü savunmuştur. Kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasının ideologlarından biridir.⁶⁹

Cumhuriyet döneminin gerek saikleri gerekse temel görüşleri bakımından “liberal” olarak nitelenebilecek ilk siyasi muhalefet hareketi ise 1924 Kasım'ında kurulup 1925 Haziran'ında hükümet tarafından kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'dır. Parti programında “Hürriyetperver” (liberal) ve “halkın hakimiyeti”ne dayalı bir Cumhuriyetten yana olduğunu “umumi hürriyetlere” taraftar oldu-

⁶⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre 1, Cilt 27, s. 170-182.; İsmail Cem, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem/Kültür Yayını, İstanbul 1995, s.286.

⁶⁷ Ahmet Demirel, “Milli Mücadele Döneminde Birinci Meclis'teki Liberal Fikirler ve Tartışmalar”, **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce, Liberalizm**, (Yay. Haz.: Tanıl Boramurat Gültekin), Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s.168

⁶⁸ Yılmaz, **a.g.e.**, s.I.

⁶⁹ “Ağaoğlu, daha sonraki dönemde Kadro dergisi ile Devletçilik ve Liberalizm mücadelelerine katılacaktır. Bu dönemde Ağaoğlu kendisini Liberal Kemalist olarak niteleyecektir.” Ayrıntılı bilgi için bkz.: Murat Yılmaz, “Ahmet Ağaoğlu”, **Modernleşme ve Batıcılık**, Cilt 3, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.308-309.

ğunu ve bunların ancak anayasa ile sınırlanabileceklerini, fikirlere ve dini inançlara saygılı olduğunu devletin görevlerinin asgari genişlikte tutulması gerektiğini ve idari adem-i merkezîyetçiliğe bağlı olduğunu belirtmekteydi.⁷⁰

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kapanmasından sonra 1930'da Atatürk'ün teşviki ile Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur. İlk bakışta şaşkıncı olan, yeni partinin programının dünya liberal sistemi ölüm döşeginde olmasına rağmen ağırlıklı serbest ticaretçi olmasıdır. Partinin resmi kuruluşu olan 12 Ağustos'ta açıklanan programın öne çıkardığı iki noktadan ilki; farklı toplumsal grupların şikâyetlerine ilişkindir. Köylüler Ziraat Bankası yardımı, tefeci sermayesi ile mücadele ve ihracat ürünlerini destekleme çağrısı ile yeni partinin manifestosunda kendilerine yer bulmuşlardır. Tüccarlar, programdan kendilerine düşen payı devlet tekellerinin faaliyet alanının daraltılacağı mesajı ile almışlardır. Vergilerin ödeme gücüne göre alınacağı söylemi ise küçük esnaf, tüccar ve ticarileşmiş köylüyü yeni partide buluşturmaya yetmiştir.⁷¹ Kısacası parti programı paradoksal biçimde ülkeyi krize sokan 19. yüzyıl liberal dünya sistemini krizden çıkabilmek için önermişti. Fethi Bey önderliğinde başta İsmet Paşa'ya muhalefet amacıyla kurulan bu parti daha sonra çok büyük bir kesim tarafından desteklenmiştir. Ancak parti cumhuriyetin temel ilkelerine karşı bazı tehlikeler arz ettiğinden dolayı bizzat Fethi Bey tarafından fesh edilip, uzun bir süre siyaset ve iktisatta liberalleşme askıya alınacaktır.

Sonuç

Liberalizm, Yakınçağ'da ortaya çıkmış bir fikir akımıdır. Devlet müdahalesinin diğer kamu alanlarına kısıtlanması gereğini savunan bu düşünce akımı, ortaya çıkışının ardından tüm dünyaya kısa sürede yayılma başarısı göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde liberalizmin tanınması ve yayılması ise 19. yüzyılı bulur. Bu dönem sadece libera-

⁷⁰ Erdoğan, a.g.e., s.33.

⁷¹ Emrence, a.g.e., 214.

lizmin değil, birçok fikir akımının ve modernleşme çabalarının Osmanlı topraklarında yayılmaya başladığı yüzyıldır. Liberalizm, Osmanlı coğrafyasında özellikle Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler tarafından savunulmuştur. Bu fikir akımının Prens Sabahattin, Mehmet Cavit Bey, Ohannes Paşa gibi geniş kitlelere ulaşmış ve etkileri günümüze kadar gelmiş birçok mümtaz temsilcileri vardır.

Osmanlı'nın son yüzyılında liberal düşünce savunucularıyla devletçilik ilkesini benimseyenlerin arasında fikir ayrılıklarının olduğu görülür. Özellikle devleti kurtarma çabaları çerçevesinde devletçiliği savunanlar liberallerle karşı karşıya gelmişlerdir. Liberal düşüncüyü savunanlar Osmanlı'da liberal ekonomi modeline geçme ihtiyacını ve gerekliliklerini sık sık dile getirmişlerdir. Liberaller, özellikle dünyanın önde gelen devletlerinin hızla kapitalist ekonomi modelini benimsemesinin bir gereği olarak Osmanlı Devleti'nin de kapitalizme geçişinin zorunlu olduğunu ifade etmişlerdir. Buna rağmen Osmanlı liberalleri, batılı devletlerin yüzyıllar süren kapitalist ekonomi sistemine geçişinin kısa sürede nasıl devlet içinde gerçekleştirileceği problemini çözmede yetersiz kalmışlardır. İttihatçıların ise ekonomide devletçi; yönetimde ise merkeziyetçi ilkeleri yıkılma arifesinde olan Osmanlı Devleti'nin gerçekleriyle daha uyumludur. Osmanlı coğrafyasında kapitalist ekonomi sistemine geçişi sağlayacak girişimci sınıfın olmadığı gerçeğinin İttihatçılar farkındadır. İttihatçılar bu yüzden durağan ekonomik sisteminden kapitalist ekonomiye geçişte mutlak bir gereklilik olan milli burjuvazi sınıfı devlet eliyle oluşturulmaya çalışılmıştır. Tüm çabalara rağmen ülke içinde kapitalist ekonomiye geçiş I. Dünya Savaşı patlak verdiğinden tamamlanamamıştır.

Bilindiği gibi tarihte süreklilik prensibi vardır ve Cumhuriyeti kuran kadro İttihatçı kadrodur. Bu yüzden Osmanlı'nın son yüzyılında edinilen tüm ekonomik ve siyasi tecrübeler yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti Devletine bir birikim ve miras olarak aktarılmıştır.

I. Dünya Savaşı sonrasında Anadolu coğrafyasında ilkel sanayi şartları ve tarım toplumu vardır. Yeni kurulacak olan devletin sosyal,

kültürel ve ekonomik alanlardaki modernleşme hamlesinin ancak devlet eliyle mümkün olduğu aşikârdır. Bu yüzden yeni Türk devletinde toplumun yeni dünya şartlarına entegre olup kısa zamanda terakki edebilmesi için devletçilik prensibi benimsenmiştir. Bu yıllarda kabul gören ekonomi modeli ise yarı devletçi-kısmi liberaldir. Bununla beraber ülkede liberal söylem ve eylemlere karşı ılımlı bir yaklaşım vardır.

1923-1931 yılları arasında Türkiye'nin ekonomi modeli ülkenin tam bağımsızlığını kazanması yönünde değişkenlik arz etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu yıllar arasında kendine has bir ekonomik sistemi benimsemiş olduğu görülür. Bu dönemdeki uygulamalar "Milli Kalkınma Modeli" veya "Kemalist Kalkınma Modeli"⁷² olarak literatüre geçmiştir. Bu yıllarda Mustafa Kemal Paşa'nın öncelikli hedefi Türk müteşebbis sınıfının oluşturulmasıdır. Bunu gerçekleştirmek için toplumdaki tüm sınıflar üretim yapmaya teşvik edilmiştir. Böylece Osmanlı dönemindeki her şeyi devletten bekleyen halk yerine üreten ve tüketen bir toplum oluşturulmaya çalışılmıştır. Erken kapitalist model olarak tanımlanabilecek bu dönemde; devletin bütçe ve vergi denetimi, borçlanma gibi bazı sahalarda tam denetimi söz konusudur.

1929 yılı Türk ekonomisi bakımından dönüm noktasıdır. 1929 Ekonomi Buhranı, Türkiye'yi de etkilemiş; ülkedeki yarı liberal ekonomi politikası değişmiştir. Ülkede ekonomik krizi aşmak için 1930-1938 yılları arasında devletçilik kurum ve kuralları resmi ideoloji olarak benimsenmiştir.

Cumhuriyet döneminin liberal olarak nitelenebilecek ilk siyasi muhalefet hareketi 1924 Kasım'ında kurulup 1925 Haziran'ında hükümet tarafından kapatılan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasıdır. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının kapanmasından sonra 1930'da Atatürk'ün teşviki ile Fethi Bey önderliğinde kurulan Serbest Cum-

⁷² Ayrıntılı bilgi için bkz.; A. Afet İnan, **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler ve Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1969, s. 40-43.

huriyet Fırkası çok büyük bir kesim tarafından desteklenmiştir. Ancak parti bizzat Fethi Bey tarafından fesh edilmiş, liberalizm ise yeni bir toplum inşa etme sürecinin gerekliliği karşısında yetersiz görülerek, Türkiye'deki etkinliğini de uzun bir süre kaybetmiştir.

Sonuç olarak 20. yy. kapital ve liberal bir siyasi sistemi doğurmuştur. Osmanlı liberallerin kendi çağlarında devlete uyarlamayı başaramadıkları bu yeni sistem, Yeni Türk Devleti'nin hedefleri arasına girecektir. Bu çerçevede Atatürk'ün liberalizm ve devletçilik konusundaki fikirleri ve izlediği yol, dönemin zorunlu kıldığı şartlar altında, Türkiye İktisat Kongresi'nden itibaren başlayıp yaşamının sonuna kadar, siyasette olduğu gibi ekonomide de tam bağımsızlığı gerçekleştirme çabalarının özetidir.

Kaynakça

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

B.C.A., Dosya: 6937, Yer No: 64.427..35., Fon Kodu: 30..10.0.0, Tarih: 28/6/1923.

B.C.A., Dosya: 400-33, Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 219.479..3., Tarih: 1/9/1923.

B.C.A., Fon Kodu: 30..18.1.1, Yer No: 2.38..17., Sayı: 730, Tarih: 10/3/1921.

B.C.A., Dosya: 1741 Fon Kodu: 30..10.0.0, Yer No: 165.151..1., Tarih: 18/4/1923.

Resmi Yayınlar

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 27.

Te'lif ve Tetkik Eserler

Kitaplar

ACAR, Yalçın, **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen Politikalara (1923-1963)**, Bursa Uludağ Üniversitesi Basımevi, Bursa 1991.

AKTAŞ, Ümit, **Osmanlı Çağı ve Sonrası**, Bakış Yayınları, İstanbul 1998.

ALKİN, Erdoğan, **İktisat**, Filiz Kitabevi, Ankara 1992.

AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni**, Cem Yayınevi, İstanbul 1974.

Berzeg, Kazım, **Liberalizm ve Türkiye**, (Ed.:Bekir Özipek), Liberal Düşünce Topluluğu Yayınları, Yayın No:8, Ankara 1996.

BORATAV, Korkut, **Türkiye'de Devletçilik**, 2. baskı, Savaş Yayınevi, Ankara 1982.

CANIKLİOĞLU, Meltem, **Liberalizm**, BDS Yayınları, İstanbul 1996.

CEM, İsmail, **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem/Kültür Yayını, İstanbul 1995.

ÇAVDAR, Tefvik, **Türkiye'de Liberalizm**, İmge Yayınevi, Ankara 1992.

DEMİR, Ömer; Acar, Mustafa, **Sosyal Bilimler Sözlüğü**, Vadi Yayınları, Ankara 2002.

ELDEM, Vedat, **Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

HEPER, Metin, **Bürokratik Yönetim Geleneği**, Odtü Yayını, Ankara 1974.

ISSAWI, Charles, **The Economic History of Turkey 1800-1914**, The University Of Chicago Pres, 1980.

İNAN, A. Afet, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1972.

İNAN, A. Afet, **Medeni Bilgiler ve Atatürk'ün El Yazmaları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1988.

İNAN, A. Afet, **Vatandaş İçin Medeni Bilgiler ve Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, TTK Yayınları, TTK Basımevi, Ankara 1969.

KONGAR, Emre, **Türk Toplum Bilimcileri**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1996.

MARDİN, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri**, İletişim Yayınları, İstanbul 2004.

MARDİN, Şerif, **Türk Toplumunu İnceleme Aracı Olarak "Sivil Toplum"**, Defter, Metis Yayınları, Aralık 1987.

OKÇUOĞLU, İbrahim, **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişmesi**, İç Pazarın Oluşma Süreci, Ceren Basım Yayın, İstanbul 1996.

ÖKÇÜN, A. Gündüz, **Türkiye İktisat Kongresi 1923-İzmir Haberler-Belgeler-Yorumlar**, 4. baskı, Ankara Üniversitesi Yayınları, Yayın no: 440, Ankara 1987.

PAMUK, Şevket, **100 Soruda Osmanlı-İktisat Tarihi 1500-1914**, 5. baskı, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1999.

PETROSYAN, Yuriy Aşatoviç, **Sovyet Gözüyle Jön Türkler**, (Tercüme: Mazlum Beyhan-Ayşe Hacıhasanoğlu), Bilgi Yayınevi, İstanbul 1974.

Prens Sabahattin, **Türkiye Nasıl Kurtarılabilir**, (Çev.: Muzaffer Sencer), Ekin Basımevi, İstanbul 1965.

SAĞLAM, Dünder, **Devletçilik İlkesi İçinde Özel Sektör Kamu Sektörü Dengesi**, Atatürk'ün Ekonomik Kalkınma Politikası ve Devlet İşletmeciliği, Formül Matbaası, İstanbul 1981.

ŞANLI, Bahar, **Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti: Sanayileşme Stratejilerinin Türk Dış Ticaretinin Yapısı Üzerinde Etkileri**, Işıklı Yayın-Tanıtım, İstanbul 1997.

TANİLLİ, Server, **Uygarlık Tarihi**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1996.

TEZEL, S. Yahya, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950**, 3. baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

TOPRAK, Zafer, **İttihad-Terakki ve Cihan Harbi: Savaş Ekonomisi Ve Türkiye’de Devletçilik**, Homer Kitabevi, İstanbul 2003.

TOPRAK, Zafer, **Türkiye’de Ekonomi ve Toplum: 1908-1950, Milli İktisat Milli Burjuvazi**, (Yay. Haz.: Ekrem Çakıroğlu), Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı. Türkiye Araştırmaları:14, İstanbul 1995.

TÜRKDOĞAN, Orhan, **Milli Kültür Modernleşme ve İslam**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul 1996.

VURAL, Mehmet, **Siyaset Felsefesi Açısından Muhafazakârlık**, Elis Yayınları, Ankara 2007.

YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, Yenilik Basımevi, İstanbul 1970.

ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, (Çeviren: Yasemin Saner Gönen), İletişim Yayınları İstanbul, 2005.

Makaleler

ÇAĞLA, Cengiz, “Bir Türk Aydını Olarak Prens Sabahattin Bey”, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 26, Ankara, Ocak-Şubat 1994.

ERİŞ, Metin, “Osmanlı Devleti’nde Batılılaşma Hareketleri”, **Türkler**, Cilt XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

SAYAR, Ahmet Güner, “Yenileşmeden Cumhuriyete Osmanlı İktisat Düşüncesi”, **Türkler**, Cilt XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002.

YAYLA, Atilla “Liberalizm Ne Değildir”, **Dialog Dergisi**, Sayı 1, Yıl 1996.

Kitap bölümleri

BAKIREZER, Güven, “Türkiye’de Sosyal Liberalizm”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Liberalizm**, (Yay. Haz.: Tanıl Bora, Murat Gültekin), Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

DEMİREL, Ahmet, “Milli Mücadele Döneminde Birinci Meclis’teki Liberal Fikirler ve Tartışmalar”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Li-**

beralizm, (Ed: Tanıl Bora- Murat Gültekin), Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

EMRENCE, Cem, “Dünya Krizi Ve Türkiye’de Toplumsal Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Liberalizm**, (Ed: Tanıl Bora- Murat Gültekin), Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

ERDOĞAN, Mustafa, “Liberalizm ve Türkiye Serüveni; Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce”, **Liberalizm**, (Yay. Haz.: Tanıl Bora, Murat Gültekin), Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

İNSEL, Ahmet, “Türkiye’de Liberalizm Kavramının Soyçizgisi”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Liberalizm**, (Yay. Haz. Tanıl Bora, Murat Gültekin), Cilt 7, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

YILMAZ, Murat, “Ahmet Ağaoğlu”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce, Modernleşme ve Batıcılık**, (Yay. Haz.: Uygur Kocabaşoğlu), Cilt 3, 3. Basım, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Tezler

ŞAHİN, Yahya, **Liberalizm, Demokrasi ve Türkiye’de Liberalizm Anap Örneği**, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1994.

YILMAZ, Murat, **Ahmet Ağaoğlu’nda Liberalizm ve Milliyetçilik**, (Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1991.

İnternet

http://tr.wikipedia.org/wiki/Gen%C3%A7_Osmanl%C4%B1, Tarih: 03.01.2011.

http://www.turkcebilgi.com/kececizade_fuat_pasa/ansiklopedi#ansiklopedi, 03.01.2011.

http://tr.wikipedia.org/wiki/J%C3%B6n_T%C3%BCrkler, 03.01.2011.

